

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

РАСТОПОВА СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

ФОРМУВАННЯ УМІНЬ І НАВИЧОК
УЖИВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ
У РОСІЙСЬКОМУ МОВЛЕННІ УЧНІВ УКРАЇНИ

ІЗ.00.02—методика викладання /російськоґ мови/

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Пашківська Наталія Арсенівна

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Озерова Ніна Григорівна

кандидат педагогічних наук
Холковська Ірина Леонідівна

Провідна організація – Кіровоградський державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться "29" червня 1994 р. о 15 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.32.01 в
Інституті педагогіки АПН України /252001, м.Київ,
вул. Трьохсвятительська, 8, зал засідань/

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині інституту.

Автореферат розіслано "27" травня 1994 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Бондаренко

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

AB - 30, 543
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Державна програма освіти в політичних умовах України спрямована на відродження традицій національної духовності та історичних коренів української нації, у зв'язку з чим передбачає статус більшості шкіл як українськомовних. Разом з тим наголошується на послідовному дотриманні права національних меншин навчатися в загальноосвітніх навчальних закладах своєю рідною мовою¹. Підкреслюється неприпустимість обмежень права громадян та навчальних закладів з неросійським мовним статусом обирати для вивчення російську мову. В школах, мова функціонування яких співпадає з державною, визнано доцільним вивчати, поряд з українською, не менше двох мов. Крім однієї з романських або германських за вибором навчальних закладів це може бути будь-яка інша мова, отже й російська, вивчення якої передбачається у шкільному компоненті.

Сучасний підхід до вирішення мовних проблем в Україні поставив перед методиком навчання російської мови в середній школі теоретичні і практичні завдання, пов'язані із вдосконаленням мовної підготовки учнів в умовах особливої уваги до оволодіння українською мовою. А це, в свою чергу, передбачає створення у школах з українською мовою навчання курсу російської мови як комунікативно орієнтованого.

Комунікативний ухил, що викликав необхідність побудови навчання на синтаксичній основі з висловлюванням в ролі одиниці навчання, передбачає вироблення стійких умінь і навичок побудови речень та використання їх у мовленні, тому що саме в реченні фокусується елементи усіх рівнів мови і саме речення виступає як мінімальна одиниця спілкування.

На даний час проблема формування мовленнєвих умінь та навичок в умовах українсько-російських мовних контактів набуває особливого значення, оскільки внаслідок взаємопливу одночасно функціонуючих української та російської мов інтерференції зазнає не тільки російське, але й українське мовлення.

Синтаксичні помилки на рівні складнопідрядного речення становлять десять чисельну групу, що складає, за нашими підра-

¹Про вивчення мов та літератур у навчальних закладах України // Інформаційний зб. М-ва освіти України. - 1993. - № 5. - С. 12.

хунками, понад 30% від усіх граматичних помилок. Найбільш поширеними та стійкими є інтерференційні помилки в побудові складнопідрядних речень.

Актуальність питань, пов'язаних з удосконаленням умінь і навичок побудови та використання у мовленні складнопідрядних речень як одиниць вищого, комунікативного рівня посилюється стосовно старшого ступеня навчання, оскільки володіння навичками уживання складних і, зокрема, складнопідрядних речень є одним з показників високої культури мовлення і розвинутого інтелекту.

Значний вклад в розробку загальних проблем формування та удосконалення синтаксичної будови російського мовлення учнів, а також розвитку мовленнєвих умінь і навичок у зв'язку з вивченням складнопідрядних речень внесли праці Л.О.Айзенштейн, В.В.Бабайцевої, Г.Г.Городілової, Г.Н.Бремєєвої, К.З.Закір'янова, Г.К.Лідман-Орлової, М.Р.Львова, В.П.Озерської, Р.Б.Сабатковса, І.М.Сидіна, Л.Ф.Тадлаєвої, Л.Т.Терентєва, Л.П.Федоренко та ін., на той же час проблема формування умінь і навичок уживання складнопідрядних речень в російському мовленні учнів України не була ще предметом спеціального дослідження.

Практична важливість і нерозробленість проблеми обумовили вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження - процес формування умінь і навичок побудови складнопідрядних речень та використання їх в російському мовленні учнів шкіл з українською мовою викладання.

Предмет - методика формування умінь і навичок побудови та уживання у мовленні складнопідрядних речень в умовах українсько-російського мовного середовища.

Метод дисертаційної роботи є теоретичне обґрунтування й розробка раціональної системи формування умінь і навичок побудови складнопідрядних речень і уживання їх у російському мовленні учнів шкіл з українською мовою навчання.

Гіпотеза дослідження. Оволодіння уміннями і навичками побудови учнями складнопідрядних речень та уживання їх у мовленні буде ефективним за умови:

- послідовного дотримання принципів структурно-семантичного підходу до інтерпретації мовної теорії; зміни структурування навчального матеріалу в межах теми; коректування опису окремих понять системи складнопідрядного речення;

- використання засобів і різновидів роботи, спрямованих на

1/актуалізацію відповідних умінь і навичок з рідної мови, які забезпечують міжмове перенесення, і 2/формування умінь співвідносити сполучникові засоби російською та українською мов.

Відповідно до мети і гіпотези розв'язання вимагали такі завдання:

1. Вивчення лінгвістично, психолого-педагогічно та методично літератури; виявлення методичних можливостей транспозиції умінь і навичок побудови та уживання складнопідрядних речень, сформованих на уроках української мови, в мовленнєву практику російською мови; визначення можливих полів інтерференції.

2. Аналіз підручників з українською та російською мов з точки зору відображення в них специфіки формування згадуваних умінь і навичок в умовах неоднорідного мовного середовища та можливостей для реалізації міжмовного переносу.

3. Визначення кількісних і якісних показників сформованості в учнів умінь і навичок побудови та уживання складнопідрядних речень, з'ясування причин недостатнього оволодіння школярами означеними вміннями і навичками; виявлення типових помилок.

4. Обґрунтування нового підходу до презентації теоретичного матеріалу, змісту і побудови порівняльних таблиць; розроблення системи вправ, спрямованих на формування синтаксичних умінь.

5. Перевірка ефективності запропонованої методики.

Теоретичними засадами дисертаційної роботи є досягнення психолінгвістики в галузі теорії мовленнєвої діяльності; вчення про взаємозв'язок мовних рівнів; розгляд мовних одиниць у єдності їх форми, значення і функції.

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі методи дослідження:

1/теоретичні: критичний аналіз лінгвістично, психолого-педагогічно та методично літератури, програм і підручників; теоретичне осмислення і узагальнення передового педагогічного досвіду вчителів та власного досвіду;

2/практичні: педагогічний експеримент /констатувачий, навчальний, контрольний/;

3/статистичний метод обробки експериментальних даних.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягають у:

1/теоретичному обґрунтуванні доцільності зміни структурування учбового матеріалу в межах теми /виділення трьох систем-

не організованих одиниць, що включають різновиди конструкцій складнопідрядних речень, які мають загальні ознаки і подаються учням у визначеній послідовності/; коректуванні лінгводидактичного опису окремих понять системи складнопідрядного речення;

2/визначенні критеріїв відбору дидактичного матеріалу.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у:

1/виділенні конструкцій складнопідрядних речень, які найбільше підлягають внутрішній та зовнішній інтерференції;

2/виявленні типових помилок у вживанні складнопідрядних речень, класифікації інтерференційних помилок на рівні складнопідрядного речення;

3/укладенні узагальнюючих порівняльних таблиць, які можуть бути використані на уроках як російської, так і української мов; розробленні методики їх застосування;

4/розробленні системи вправ, що забезпечують формування умінь і навичок використання складнопідрядних речень у мовленні;

5/удосконаленні методики аналізу письмового мовлення школярів;

6/внесенні пропозицій щодо удосконалення програм і підручників з російської мови для 9-го класу шкіл з українською мовою викладання.

Обґрунтованість і вірогідність результатів дослідження забезпечуються аналізом вихідних положень лінгвістики, психології, психолінгвістики, дидактики і лінгводидактики, комплексним застосуванням методів дослідження, у тому числі методу математичної статистики, а також багаторічним досвідом роботи автора в школі.

На захист виносяться такі положення.

Ефективність системи роботи з формування умінь і навичок уживання складнопідрядних речень в умовах неоднорідного мовного середовища забезпечується:

1/послідовним дотриманням принципів структурно-семантичного підходу в інтерпретації мовної теорії у підручниках з російської та української мов;

2/структуруванням навчального матеріалу в межах теми на основі виділення трьох системно організованих одиниць, що включають різновиди конструкцій складнопідрядних речень, які поєднуються спільністю їх структури;

3/відповідним коректуванням опису окремих понять системи

складнопідрядного речення;

4/використанням видів роботи /у тому числі тих, що засновані на прихованих та явних зіставленнях/, які а/актуалізують необхідні уміння і навички з рідної мови і б/спрямовані на формування умінь співвідносити сполучникові засоби російської та української мов.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалися в процесі навчальної роботи в школах м.Черкас /№ 5, 20/, Черкаської /м.Золотоноша, м.Шпола, м.Тальне, м.Умань, м.Сміла, с.Угловата, с.Червона Слобода/ і Херсонської /с.Новодмитрівка, с.Велика Олександрівка, с.Мала Олександрівка/ областей.

Головні положення і результати дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри російської мови та методики її викладання, на підсумкових наукових конференціях Черкаського педагогічного інституту /1983-1992 рр./, на міжвузівських та республіканських наукових і науково-практичних конференціях /Кіровоград, 1984; Київ, 1992; Черкаси, 1992/, на обласних /січень 1987/ та республіканських педагогічних читаннях /Черкаси, 1987; Харків, 1991/, на засіданні лабораторії навчання української і російської мов Інституту педагогіки АПН України /1994 р./, на курсах удосконалення учителів при Черкаському обласному інституті післядипломної освіти в 1985-1993 роках, а також на методоб'єднаннях учителів російської мови шкіл міста та області.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, поставленими завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку основної використаної літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет дослідження, формулюється мета і гіпотеза, розкриваються завдання роботи, характеризуються її методологічні засади, з'ясовуються наукова новизна, теоретична та практична значущість, наводяться основні положення, що виносяться на захист, подано дані про апробацію дослідження та впровадження його результатів у шкільну практику.

В першому розділі - "Теоретичні основи вивчення складнопідрядних речень в українській школі" - розглядаються питання теорії складнопідрядного речення у російській лінгвістиці в методичному аспекті, дається зіставлювальна характеристика синта-

хсичних структур у двох мовах, аналізуються психолого-педагогічні і методичні передумови дослідження.

Суть структурно-семантичного підходу, покладеного в основу шкільної класифікації складнопідрядних речень, полягає в осмисленні структури і семантики не тільки частин, які поєднуються, але всього складного речення в цілому. Різновиди складнопідрядних речень в межах структурно-семантичної класифікації виділяються з урахуванням їх структури й семантики при провідній ролі структурних ознак.

Серед складнопідрядних речень в межах означеної класифікації протиставляються по ряду характеристик речення двох типів: розчленовані /підрядна частина стосується всього головної в цілому/ та нерозчленовані /підрядна частина стосується одного слова чи словосполучення головної/.

Разом з тим у ряді випадків шкільна класифікація складнопідрядних речень, кваліфікуючи структури як ті, що відносяться до того чи іншого типу, виходить із семантичних ознак.

Неоднозначне вирішення ряду питань синтаксису складнопідрядного речення у науковій та шкільній граматиках породжує труднощі в роботі учителя, тому послідовне дотримання принципів структурно-семантичного підходу в інтерпретації можливої теорії ми вважаємо одним з визначальних факторів вирішення лінгводидактичних завдань.

Аналізуючи явища російської мови з методичних метов, С.Г.Бахударов підкреслював необхідність вивчення російської мови з точки зору неросійського мовного мислення. В цьому плані важливе значення мають роботи українських лінгвістів Н.М.Арват і Ф.С.Арвата, І.К.Білодіда, В.А.Млуктенко, М.О.Мовтоброуха, Г.П.Іжакевич, В.І.Колоненка, Н.Г.Озерової та ін., в яких знайшли відображення результати вивчення російського мовлення в умовах функціонування двох подібних мов, зокрема визначено моделі складнопідрядних речень, що найчастіше зазнають трансформації під впливом українського мовленнєвого середовища.

Найближчою метою зіставлявального мовознавства лінгвісти визнають встановлення в різних мовах співвідносних елементів /кореспондентів/, розглядаючи компарабельність¹ як постійну ознаку

¹ Під компарабельністю ми розуміємо співвідносність елементів різних мов на основі загальної ознаки.

різномовних відповідників.

Специфіку з'ставлявального вивчення подібних мов, зокрема української і російської, дослідники вбачають у властивій їм, поряд із компарабельністю, конгруентністю, тобто наявності еквівалентних елементів, однакових по формі, але нерівнозначних семантично.

Наявність в українській та російській мовах специфічних особливостей вимагає їх чіткого розмежування.

Порівняльний аналіз структур складнопідрядних речень в українській та російській мовах дав змогу виявити компарабельні та конгруентні конструкції, що дозволило дослідити ступінь схильності до інтерференції конструкцій:

1/складнопідрядних речень, у яких засобами зв'язку виступають абсолютні російсько-українські аналоги, ідентичні за структуров в подібних мовах;

2/структур із співвідносними в обох мовах засобами зв'язку: а/що мають однозначні еквіваленти /компарабельні/ і б/що не мають однозначних еквівалентів /конгруентні/;

3/моделей, що мають специфічні для кожно́ї з мов сполучні засоби.

В умовах функціонування двох мов у свідомості носія співіснують два динамічних стереотипи, отже дві системи моделей - рідної мови і тієї, що вивчається. При цьому домінують є система рідної, бо усвідомлення другої мови відбувається на базі останньої.

В граматичній будові подібних мов існує ряд моделей, що належать обох мовам, внаслідок чого у свідомості білінгва моделі рідної та вивчуваної мов є рядоположними. Тому є, на наш погляд, підстави говорити про деяку загальну для двох мов - рідної та вивчуваної - області динамічних стереотипів, мовні моделі якої функціонують в мовленні як елементи загальної мовної системи. Для моделей, що належать до однієї мови, є характерним перелік диференційних ознак, властивих системі тільки даної мови; міжмовні моделі, на відміну від зазначених вище, такими ознаками не наділені.

При переході людини з однієї мови на іншу в неї відбувається поперемінна актуалізація стереотипів; актуалізація одного мовленнєвого механізму за правилами негативної індукції веде до тальмування іншого /Є.М.Верещагин/. Однак прояви неадекватних

ототожнювань /інтерференції/ свідчать про те, що в ряді випадків таке гальмування є неповним чи не відбувається взагалі. Сказане дає підстави припустити, що при продукуванні мовлення другою мовою гальмується не весь механізм рідної, а лише його певна область, що охоплює специфічні мовні явища. Частково подібні виявляються тільки загальмованими. Щодо тотожних мовних явищ /міжмовних моделей/, то вони, являючись атрибутом обох мов, гальмуванню не підлягають, бо, залишаючись набутком першої мовної системи, стають елементами другої. В результаті певна область /обсяг/ моделей постійно підтримується в стані актуалізації та, поширюючись на сусідні області /частково подібні моделі/, актуалізує їх. В результаті у свідомості індивіда, що недостатньо вільно володіє другою мовою, відбувається сполучення міжмовних і частково подібних моделей, тобто виникає неадекватне їх ототожнювання. Таке, на нашу думку, пояснення механізму інтерференції, що відбувається при контактуванні подібних мов.

Одночасне вивчення школярами української і російської мов, з одного боку, сприяє зміщенню стереотипів, що склалися /за умови спільності моделей/, а з другого - перешкоджає /у випадках, коли моделі мають деякі відмінності/.

Методична цінність міжмовного переносу для нашого дослідження визначається можливістю на його основі формувати уміння і навички оптимальним шляхом.

Нейтралізація репродуктивного гальмування, що виникає при необхідності вибору однієї з двох частково подібних моделей, можлива у випадку використання прийому зіставлення, який створює сприятливі умови для запобігання як зовнішній, так і внутрішній інтерференції.

В другому розділі - "Рівень сформованості умінь і навичок уживання складнопідрядних речень у мовленні учнів" - були вирішені такі завдання: 1/проаналізовано методичну літературу, програми та підручники з російської мови, 2/визначено кількість та якісні показники сформованості зазначених умінь і навичок, 3/виявлено типові помилки в побудові складнопідрядних речень.

Сучасний методичний підхід до вивчення складнопідрядних речень в школі передбачає оволодіння учнями більшістю сполучників і сполучних слів як передумову розвитку мовлення школярів. Однак, як показав аналіз засобів навчання і практики роботи в

школі, зазначені вимоги не реалізуються повною мірою внаслідок тенденції до семантизації, що має місце у шкільних підручниках з української та російської мов, нерідко висування на перший план випадкових ознак. Це спричиняє різночитання, трактування ідентичних в першій та другій мовах явищ як розбіжних, отже й відповідне сприймання їх учнями, що утруднює засвоєння теоретичного матеріалу і не тільки несприяє переносу знань, умінь і навичок, набутих на уроках рідної мови, але й гальмує цей процес. Таке становище не може не відбиватися негативно на засвоєнні школярами української мови, бо провокує процес руйнування первинних умінь та навичок.

Вивчення фактичного стану сформованості умінь і навичок побудови складнопідрядних речень в учнів 9-го класу шкіл з українською мовою викладання стало метою констатувального етапу дослідження, який включав 1/аналіз письмових робіт учнів 8-10 класів і 2/констатувачий зріз.

Нами було проаналізовано 362 письмові творчі роботи учнів 8-10 класів шкіл Київської і Черкаської областей та м.Черкаси за 1984-1986 навчальні роки, 240 творів абітурієнтів Черкаського педінституту, а також 50 робіт учасників обласних олімпіад з російської мови за 1984/85 та 1985/86 навчальні роки. Роботи абітурієнтів і учасників олімпіад представляли для нас особливий інтерес, бо дозволяли зробити висновки про рівень сформованості умінь і навичок у найбільш підготовлених учнів.

У 362 творчих роботах, що були проаналізовані, зареєстровано 318 граматичних помилок, з них 193, тобто 43,7%, становили помилки в побудові складнопідрядних речень.

Результати, одержані в ході вивчення мовлення школярів і абітурієнтів, підтвердили прогнозовані помилки.

Констатувачий зріз передбачав 1/написання учнями переказів і 2/ систему спеціальних завдань діагностичного характеру.

Переказ писали 193 учні СШ № 23 м.Житомира, № 2 м.Гуляйполя Запорізької області, № 5, 20 і 29 м.Черкас, № 3 м.Золотоноші та ВШ с.Червоної Слободи Черкаської області.

Аналіз одержаних результатів показав, що порівняно з запропонованим текстом частотність складнопідрядних речень із сполучниковими засобами І-ої /"что", "пока"/ і окремими найбільш поширеними засобами зв'язку 2-ої /"который", "если", "как"/ груп /абсолютні російсько-українські аналоги та співвідносні в обох

мовах/ не зазнають суттєвих змін у бік зниження, на той час як конструкції з засобами зв'язку "середньої частоти уживання" /М.Р.Львов/ 2-ої /"то есть", "ибо", "ли"/, а також 3-ої /"так как"/ групи /специфічні для однієї з мов засоби зв'язку/ виявляють сильну заперечну тенденцію.

Пред'явлення учням зрізових завдань було проведено у два етапи протягом 1985/86 - 1987/88 навчальних років.

На першому етапі спеціальні завдання /І, 2, 3-е/ виконували 218 учнів восьми 8-их класів СШ № 19 м.Кременчука Полтавської області, № 4 м.Гуляйполя Запорізької області, № 23 м.Житомира, № 29, 5 і 20 м.Черкас, № 3 м.Золотоноші і VIII с.Червоної Слободи Черкаської області.

Система завдань, що була запропонована учням на другому етапі, переслідувала мету розширити діагностичні можливості першого етапу дослідження: 1/збільшити число учнів, які були охоплені експериментом, 2/підтвердити частотність та стійкість помилок в побудові складнопідрядних речень, 3/констатувати їх притаманність учням ряду інших шкіл регіону.

Завдання 4, 5, 6 і 7-е другого етапу дослідження виконувало 186 учнів семи 8-их класів СШ № 19 м.Кременчука Полтавської області, № 3 м.Гуляйполя Запорізької області, № 23 м.Житомира, № 5 м.Черкас, № 6 м.Золотоноші Черкаської області, Чапаївської середньої та Червонослобідської восьмирічної шкіл Черкаського району.

В ході систематизації виявлених нами порушень норм на рівні складнопідрядного речення були виділені такі типи помилок: 1/підміна складної конструкції простов, 2/невмотивований вибір сполучного засобу, не обумовлений семантиком сполучуваних частин, 3/неадекватний вибір засобу зв'язку внаслідок підміни семантичних відношень між частинами складнопідрядного речення, 4/семантичне отождивання засобів зв'язку, спричинене хибними аналогіями з української мовою, 5/помилкове використання засобів зв'язку внаслідок "зворотних" аналогій, 6/уведення в структуру речення конкуруючих засобів зв'язку рідної мови, 7/надмірність засобів зв'язку, 8/порушення місця розташування сполучного засобу, 9/лексико-семантичне переосмислення морфологічно приналежності сполучних засобів.

Для забезпечення адекватності інтерпретації, діагностичного характеру висновків та їх надійності було необхідно дати

статистичну оцінку результатів виконаних завдань.

Використання статистичної методики обробки експериментальних даних дозволило прийти до обґрунтованих висновків щодо тисповості виявлених недоліків і констатувати їх притаманність учням шкіл, що не були охоплені експериментом.

Спеціальні зрізові роботи виявили недостатню сформованість важливих для умов українсько-російського мовного середовища нормативних і комунікативних умінь та навичок.

Означені недоліки спричиняють необхідність створення більш ефективної методики роботи над складнопідрядним реченням.

Система роботи з формування умінь і навичок побудови та уживання складнопідрядних речень повинна бути спрямована на те, щоб вести учнів від свідомого засвоєння граматичних фактів до оволодіння ними у власному мовленні і відповідати таким умовам:

1/будуватися на міцній теоретичній основі;

2/передбачати засвоєння більшої кількості сполучників та сполучних слів;

3/надавати можливість для смислового аналізу синтаксичних конструкцій;

4/містити граматичний матеріал, відібраний з урахуванням даних порівняльного аналізу конструкцій складнопідрядних речень в російській та українській мовах;

5/мати передумову опору на знання, уміння і навички, вироблені на уроках української мови;

6/надавати можливість використання зіставлювальних та узгаляючих таблиць;

7/забезпечувати коригувачу функції.

В третью розділі - "Експериментальна методика формування умінь і навичок уживання складнопідрядних речень" - обґрунтовується запропонований підхід до опису системи складнопідрядного речення, визначаються критерії добору граматичного матеріалу, описуються види роботи з формування умінь і навичок уживання складнопідрядних речень, а також організація та результати дослідного навчання.

При викладенні теоретичних положень теми "Складнопідрядне речення" ми керувалися структурно-семантичним підходом щодо виділення в межах розглянутих конструкцій не двох, як це прийнято в традиційній методиці, а трьох їх розрядів в залежності від типів зв'язку головного та підрядного речень /приголовного

у першого, кореляційного у другого та детермінантного у третього/ з вичленуванням у складі кожного з них структурно-семантичних різновидів речень.

Серед структур з присловним зв'язком ми традиційно виділяємо складнопідрядні речення з підрядними означальними та з'ясувальними.

Речення з підрядними займенниково-означальними і з'ясувальними з вказівними словами, а також ступеню та способу дії, що зорганізовані принципово іншим типом зв'язку /кореляційним/ і мають принципово іншу структуру, відносимо до займенниково-співвідносних, відповідно 1/ототожнювальних, 2/неототожнювальних, а також 3/міри і ступеню, які так само, як два попередні структурно-семантичні різновиди, зорганізовані на основі кореляційного /займенниково-співвідносного/ зв'язку.

Кожний з описаних нами структурно-семантичних різновидів має, поряд з характерними загальними ознаками /перш за все тип зв'язку/, що поєднують їх в один розряд, рядом основних диференціальних ознак, які виступають критеріями розмежування конструкцій складнопідрядних речень окремих видів.

Запропонований нами підхід уявляється методично виправданим, бо 1/акцентує увагу учителів і учнів на найважливіших конститутивних ознаках кожного із структурно-семантичних різновидів складнопідрядних речень, 2/полегшує учням розрізнення різновидів підрядних речень, 3/скорочує обсяг теоретичного матеріалу, 4/дає змогу уникнути невиправданого поєднання різновидних структур в один структурно-семантичний різновид, 5/дозволяє уникнути розбіжностей у трактуванні окремих понять в підручниках з російської та української мов, нарешті, 6/сприяє свідомому засвоєнню теоретичного матеріалу школярами й тим самим створює передумови для формування умінь і навичок побудови складнопідрядних речень та розвитку мовлення учнів.

Методика роботи над формуванням умінь і навичок побудови і уживання складнопідрядних речень передбачає науково обгрунтований відбір граматичного матеріалу. В основу відбору граматичного матеріалу нами було покладено чотири критерії: зіставлювальний, трудності, частотності та комунікативною цінності.

Як дидактичний матеріал для роботи з формування умінь та навичок, що розглядаються, з урахуванням вищеназваних критеріїв були відібрані конструкції, які 1/мають структурні відмін-

ності в російській і українській мовах та специфічні для однієї з мов, 2/е найбільш частотними і 3/е цінними в комунікативному відношенні.

Створення оптимальних умов як для організації позитивного переносу при вивченні подібного матеріалу, так і для попередження негативного в роботі над розбіжним та специфічним було забезпечено використанням схем та зіставлявальних таблиць, що можуть застосовуватись на різних етапах уроку для актуалізації опорних знань і проведення різноманітних тренувальних вправ.

Найбільш результативними видами роботи з точки зору формування досліджуваних умінь і навичок є складання за допомогою таблиць зв'язних висловлювань, відповідей на питання, порівняльної характеристики конструкцій, визначення видів підрядних речень у складі складнопідрядного, конструювання речень з використанням опорних слів та засобів зв'язку, що подані в таблицях, а також за заданими диференціюючими ознаками; співвіднесення засобів зв'язку російської та української мов, редагування речень з помилками, написання переказів за текстами, що містять в собі конструкції з "важкими" засобами зв'язку та ін.

Таблиці слугують опорою при виконанні самостійних робіт і реалізують довідкову функцію. Використання таблиць допомагає школярам в усвідомленні структурних особливостей вивчаних конструкцій в російській та українській мовах, а також в розмежуванні конкуруючих явищ в межах однієї мовної системи, що сприяє проведенню не тільки міжмовних, але й внутрішньомовних зіставлень.

Особливе місце в запропонованій системі належить вправам-перекладам. Прямі переклади доцільно використовувати в роботі над конструкціями зі співвідносними засобами зв'язку для попередження зовнішньої інтерференції. Зворотні переклади, що дають змогу зосередити увагу учнів на специфічних для російської мови сполучних елементах, сприяють попередженню внутрішньої інтерференції.

Реальність та результативність розробленої нами методики перевірені дослідним шляхом.

Дослідне навчання проводилось у 8-А і 8-Б класах середньої школи № 20 м.Черкас. Як контрольні були визначені 8-В клас середньої школи № 20 м.Черкас і 8-ий клас Угловатської середньої школи Христинівського району Черкаської області.

В розпорядження учителів були надані методичні рекомендації з формування відповідних умінь і навичок, а також розробки уроків з теми "Складнопідрядне речення", що містили види роботи, зазначені вище.

Ефективність запропонованої методики перевірялася за допомогою спостережень на уроках, поточного контролю, а також проведення після завершення дослідного навчання спеціальних зрізових робіт.

Аналіз виконаних завдань дав підстави констатувати більш високий рівень досліджуваних умінь і навичок у учнів експериментальних класів порівняно з контрольними.

Зіставлення даних, що відображають співвідношення відмінних та добрих, задовільних та незадовільних оцінок в експериментальних і контрольних класах по кожному з трьох завдань, показало перевищення відсотка якості в експериментальних класах /71,6%, порівняно з контрольними /40,0%, в 1,75 рази.

Якісні характеристики /на "5" і "4"/ результатів виконання 1, 2 і 3-го завдань, що знаходяться у відношеннях кореляції, як в експериментальних /відповідно 71,6%, 68,7%, 70,1%, так і в контрольних класах /41,0%, 36,0%, 42,6%/ відзначається стабільністю, що дає підстави для допущень стосовно об'єктивності одержаних результатів.

Статистичне дослідження показало не випадковий, а закономірний характер розходжень між результатами навчання в експериментальних і контрольних класах, що дозволило дійти висновку щодо обумовленості зазначених розходжень методичними факторами, тобто послужило підтвердженням висунутої нами гіпотези.

У висновках підведені підсумки дослідження, відзначається, що теоретичне осмислення лінгводидактичних основ навчання російської мови та результати проведеного експерименту підтвердили правомірність висунутої гіпотези, яка полягає в тому, що оволодіння уміннями і навичками уживання учнями складнопідрядних речень може бути значно ефективнішим за умов 1/послідовного додержання принципів структурно-семантичного підходу в інтерпретації мовної теорії, 2/коректування лінгводидактичного епису системи складнопідрядного речення, 3/зміни структурування учбового матеріалу в обсязі теми, 4/використання прийомів та видів роботи, які а/забезпечують міжмовне перенесення і б/формування умінь співвідносити сполучні засоби російської та укра-

Інськеї мов.

Такий підхід передбачає:

- посилення уваги до формальних ознак складнопідрядних речень, зокрема до засобів зв'язку та опорних слів;
- виділення структур, що підлягають негативному перенесенню, та проведення роботи по запобіганню зовнішньої інтерференції;
- використання при вивченні специфічних конструкцій спеціальних вправ, спрямованих на попередження внутрішньої інтерференції.

Дане дослідження сприяло виявленню деяких лінгводидактичних проблем, що потребують подальшої розробки.

Важливими для підвищення рівня практичного оволодіння учнями російською та українською мовами є розробка й реалізація пропонуваного підходу при вивченні відповідної теми на уроках української мови. Перспективним видається дослідження питань, пов'язаних із розосередженою підготовкою до вивчення складнопідрядних речень при роботі над морфологічними темами "Займенник", "Прислівник", "Сполучник".

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях:

1. Совершенствование русской речи учащихся школ с украинским языком обучения /на материале лексико-семантических групп русских и украинских союзных эквивалентов/ // Семантика языка и текста : Тез. докл. межвуз. науч. конф., Кировоград, 15-17 мая 1984 г. - Кировоград, 1984. - С. 195-196.

2. Методические рекомендации по формированию навыков построения сложноподчиненных предложений у учащихся 8 класса школ Украинской ССР с украинским языком обучения. - Черкассы : ОИУУ, 1987. - 32 с.

3. Синтаксис : Словосочетание. Простое предложение. Сложное предложение // Методические рекомендации для слушателей подготовительных курсов по специальности "Русский язык и литература" - Черкассы, 1989. - С. 32-39.

4. Використання постичної спадщини Т.Г.Шевченка на уроках російської мови в школі з українською мовою навчання /при вивченні теми "Складнопідрядне речення"/ // Використання спадщини Т.Г.Шевченка в патріотичному та інтернаціональному вихованні молоді : Зб. тез доп. і повід. обл. наук.-практ. конф., Черка-

си, 29 вересня 1989 р. - Черкаси, 1989. - С. 50-51.

5. Учет специфики союзов в русском и украинском языках при изучении сложноподчиненных предложений // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. - 1989. - № 12. - С. 22-25.

6. Реализация сопоставительного подхода к изучению синтаксиса русского языка в украинской школе /на материале сложноподчиненного предложения/ // Проблеми зіставної семантики : Матер. респ. наук. конф., Черкаси, 14-16 травня 1992 р. - Київ - Черкаси, 1992. - С. 185-186.

Handwritten signature

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України
АН України

Ав 30.543

Заказ № 624 от 13.05 1994. Усл.печ.л. 2,25 Тираж 100

Подразделение оперативной полиграфии ЧеркасМТЦНТЭИ:
257136, г. Черкассы, бул.Шевченко, 205.